

UTJECAJ SUVREMENE KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE NA SUVREMENU URBANU SREDINU-PROSTOR, MJESTA, VRIJEME

THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY COMMUNICATION TECHNOLOGY ON URBAN MILIEU - SPACE, PLACES, TIME

Ognjen Čaldarović, Jana Šarinić

Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Zagreb, Zagreb, Croatia
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Sažetak

U suvremenom visokourbaniziranom svijetu neosporan je jedinstven utjecaj novih informacijskih tehnologija, posebno onih bežičnih (prijenosna računala, mobiteli). S obzirom na višestruko povećanu mobilnost stanovništva u urbanim sredinama, pojam prostora, lokalizacije i vremena dobiva novo značenje. Nitko više nije «negdje» ako ga se fizički tamo ne vidi! Na taj se način vraćamo onim starijim vremenskim konceptima kada su se vrijeme i prostor preklapali pa je pojedinac bio «negdje» ako ga se u određeno vrijeme moglo «tu» i vidjeti. Danas se razvijaju procesi kompresije vremena i prostora, nova razmišljanja o mjestima i prostorima (tokova-Castells), kao i aspektima značenja pojmova kozmopolitizma-globalizacije i lokalizma-teritorijalizacije. Predmeti komunikacije su postali prostorno udaljeni, no vremenski mnogo bliži, odnosno «trenutačni». Suvremeni se svijet pod utjecajem napredne tehnologije globalizira, ali se stanovnik takve sredine i sve više lokalizira, odnosno izabrane dijelove globalnog svijeta «uvlači» u svoje svakodnevne (stambene, životne) prostore – kućna kina, primjerice. Najvažniji sociološki aspekti promjena koju napredna bežična tehnologija izaziva u suvremenoj urbanoj sceni bit će predmet i ovog rada.

Uvod

Suvremeni se svijet pod utjecajem napredne tehnologije globalizira, ali se stanovnik takve sredine i sve više lokalizira, odnosno izabrane dijelove globalnog svijeta «uvlači» u svoje svakodnevne (stambene, životne) prostore, udaljavajući se na taj način od potencijalne punine života. U suvremenom visokourbaniziranom svijetu neosporan je jedinstven i sve snažniji utjecaj novih informacijskih tehnologija, posebno onih bežičnih (prijenosna

Abstract

The influence of new informational technologies, especially the wireless ones (laptop, mobile phones) is more and more felt from day to day. Due to the fact that the mobility of the population is highly expanded, especially in urban areas, the notion of space, localization and time is getting new meanings. In a way, nobody is «somewhere» if he or she could not be seen «there». So, even we live in a deterritorialized world more and more, in a way we should to come again back to some older concepts when the time and space had been overlapped which means that somebody was «somewhere» only if he or she could be registered and seen «there». Today's concept of time and space compression, new thinking on places and spaces (flows of spaces – Castells) as well as new notions of cosmopolitanism and globalization and localism and localization and calling upon social scientists to try to provide contemporary explanations. In a way, contemporary inhabitant of the urbanized world, and especially under the influence of modern communication technology is more and more «globalize», but at the same time he or she is also oriented to select and bring closer to his home the parts of the global world that she or he prefers (home cinema, for example). The most important sociological aspects will be expanded and explained in this paper.

računala, mobiteli, Internet). Veliki i samorazumljiv, neupitan i globalizirajući porast korištenja bežičnih medija komunikacije omogućili su razvoj mnogobrojnih i još nedovoljno istraženih praksa komunikacije koji su prostorno razdvojeni a koji se predstavljaju kao vanprostorne i vanvremenske prakse aktivnosti rastućeg broja pojedinaca. Komunikacijska tehnologija jednostavno se sve više odvaja u svom inicijalnom, modernom značenju od «mjesta», od konkretnog prostora, u kojem se pojedinac koji komunicira trenutno nalazi. Danas

je vrlo legitimno ustvrditi da se «netko» ne nalazi »negdje» jer je gotovo nemoguće provjeriti da li je «netko» stvarno «negdje» - na svom poslu, u svom mjestu stanovanja ili u nekom drugom definiranom prostoru i odnosu. Dakle, «ovdje», »sada», «tu sam» i «nisam tu», itsl., se mogu društveno proizvoditi kao poželjna kontekstualna mjesta postojanja s obzirom na trenutne aspiracije, potrebe i ideje korisnika nekog mobilnog uređaja. Ono što čini ključnu distinkciju je stvarna mogućnost proizvodnje razlikovanja «mjesta» i »prostora», u kombinaciji s vremenom u kojem neki pojedinac operira u svojim komunikacijama. U tom je smislu važno sagledati i opće procese globalizacije te promjenu urbane forme, doživljavanja prostora i mjesta. U najvećim gradovima svijeta uvijek je bilo nagomilano najveće bogatstvo ali i najveće siromaštvo, a navedeno predstavlja velike izazove za javnu politiku jer koncentrirano siromaštvo dovodi do separacije na klasnoj osnovici, do promjena u tipovima susjedstava-čtvrta, do rasne i etničke segregacije pa se i cijele metropolitanske oblasti fragmentiraju u odvojene i nejednake zajednice. S obzirom na prodor, širenje i na trajne posljedice koje se odvijaju u suvremenim urbanim sistemima, a koje su se odvile prvenstveno zbog prodora sredstava masovne komunikacije bežičnog tipa, postavlja se i potreba za problematiziranjem navedenih situacija i za utvrđivanjem i novih teorijskih okvira uz pomoć kojih bi se mogla dati adekvatna tumačenja navedenih suvremenih procesa ali i predvidjeti nastavak razvoja raznolikih utjecaja koji nas tek očekuju.

Suvremeno urbano društvo i moderna komunikacija

Najvažniji procesi koji još nisu u dovoljnoj mjeri sagledani i kritički protumačeni su sljedeći:

- Globalizacija – univerzalni proces ujedinjavanja, komunikacijskog i simboličkog prostora cijelog svijeta u jedinstvenu cjelinu sa specifičnim «otocima»-naseljima, mjestima, prostorima i sve do sada zabilježene posljedice u društvenom smislu.
- Glokalizacija koja predstavlja integraciju lokalnog i globalnog konteksta a koja naglašava potrebu prepoznavanja lokalnog okvira kao onog referentnog «mjesta» u kojem se pojedinac nalazi, kreće i koje doživljava «svojim». U ovoj složenici nalazimo pokušaj povezivanja lokalne i globalne razine s obzirom na prostornu determiniranost, ali i s obzirom na utjecaj suvremenih sredstava komunikacije.
- Globalizacija (globalization=grow, rast) kao pojam označava suvremenu tendenciju gigantizma, pretjeranog rasta svega pa i gradova, nepotrebne potrošnje. Ovaj je pojam razvio G. Ritzer u svojim studijama o McDonaldizaciji.
- «Aprostornost», «izvlačenje» prostornih varijabli iz socijalnih odnosa - socijalne veze sve manje imaju prostornu dimenziju, pa se kroz utjecaj suvremene tehnologije, društvo u užem ali i širem smislu sve više doživljava u simboličkom a ne stvarnom, fizičkom, prostornom smislu. Dobra ilustracija negacije prostornosti je mogućnost bežične komunikacije s bilo kojeg mjesta na svijetu i s bilo kojom osobom koja raspolaže minimalnom tehnološkom podrškom za ostvarivanje «kontakta».
- Porast tehnološkog i psihološkog nadgledanja i kontrole – *suvremeno je društvo sve više društvo nadgledanja (surveillance society)*. Nadgledanje obuhvaća sve više ne samo javne, nego i osobne prostore, a s time raste i spoznaja pa i strah da se zapravo sve dade nadgledati bez pristanka osobe koju se prati i kontrolira.
- Konkretni prostor, «mjesto», moj prostor, postaje sve više prostor lokalne ekspresivnosti, a «ostatak grada» je posvuda sve bezličan i sve sličniji jedan drugome dijelu grada. Suvremeni gradovi sve su sličniji jedni drugima, a kako je danas s obzirom na raspoloživu tehnologiju, literarno moguće bilo što napraviti – izgraditi «bilo gdje» (skijanje u Dubajju, kupanje na Antarktiku, npr.), ta se sličnost povećava svakim danom. Tehnologija se u navedenom smislu pokazuje nezaustavljivom silom koja trajno i nepovratno transformira društvo.
- Pojava «branjivog grada», «branjivih susjedstava», ograđenih naselja (*defended city, defended neighborhoods, gated communities*) također je pojava novijeg datuma, napose u okvirima civilnog, neratničkog društva. Gradovi su sve više podijeljeni na dijelove sigurnosti i ogromna prostranstva nezaštićenosti i potencijalnih opasnosti pa se u tom smislu i sam grad može promatrati kao suma branjivih ćelije obilja («dualni grad» – grad bogatih i isključenih). U nekim se slučajevima može govoriti i o «prostorima terora» gdje se policija sukobljava s kriminaliziranim osiromašenim stanovništvom. Tehnologija nevidljive kontrole u ovom slučaju pruža osjećaj individualizirane slobode i zaštite, iako je pitanje gdje su mogućnosti zloupotrebe takve tehnologije.
- Pojava «*cybercity-ja*», odnosno grada koji ne samo da mijenja svoj fizički izgled, nego i svoje osnovne funkcije pod utjecajem izazova informacijske tehnologije, porasta umreženosti, a uz pomoć čega se sve viši širi nova tendencija prevladavanja ograničenja koja prostor nameće. «Prostor je ukinut», tvrdi M. Castells, primjerice.
- Pojava tzv. «postmodernog grada» je također

potpomognuta primjenom i širenjem upotrebe suvremene komunikacijske tehnologije a koja dovodi do pojave distinktivnih kulturnih i stilističkih praksa koje na specifičan način globalizirani grad «lokaliziraju». U tom se vidokrugu grad pokazuje kao potencijalni poligon kulturnih praksa koje, naročito u suvremeno vrijeme, mienjaju pojam grada - iz proizvodnog-potrošačkog ambijenta, u kulturno-spektakularni prostor.

- Organizacija nekog društva uvijek je bila prepoznatljiva u «njegovom prostoru», odnosno u prostoru u kojem je «stanovalo» neko društvo. U tom je smislu, kako su tvrdili i H. Lefebvre i M. Castells ali i mnogi drugi prostor uvijek društveno «proizvedeni prostor», s određenim društvenim sadržajem pa je onda i društvo «oslikano u prostoru», odnosno prostor «govori» o društvu, o vremenu u kojem je neki prostor bio ispunjen, o pravilima, praksama i običajima koji su se slijedili (tada). Današnji prostor proizveden je univerzalnim silama oblikovanja koja nameće suvremena tehnologija građenja, komunikacije, i mnogo manje ideologije uz pomoć koje su se nekada mogli prepoznavati različiti stilove, prakse i forme. Današnja je forma internacionalna, moderna, prepoznatljiva, a po karakteru globalizirana, svjetska.
- Koncept «prostora tokova» koji je prije nekoliko godina uveo M. Castells označava revolucionarno novi pogled na prostor kao «mjesto» odvijanja društvenih procesa, mjesto gdje se socijalni odnosi događaju. Nasuprot uobičajenoj pretpostavci o preklapanju prostora-vremena i mjesta, Castells tvrdi da se cjelokupna dinamika društvene strukture shvaćena kao materijalna organizacija društvenih praksa odvija kroz «tokove» i prakse koje se zbivaju istodobno. U ovom konceptu jasno se empirički prostor više ne doživljava statično, nego i sam u kretanju kroz specifične tokove koje se odvijaju u specifičnom iskristaliziranim društvenim vremenima (Castells). U tom je smislu, prostor, shvaćen kao dinamički «tok», zbog tehnoloških mogućnosti samo «materijalna podrška društvenih praksa u vremenu» koje stvara pretpostavku za ostvarivanje umreženog društva. I ovdje vidimo neizbježni upliv tehnologije na organizaciju društva, prostora i razumijevanje vremena.
- Umreženo društvo predstavljaju elektronički impulsi, čvorovi i središta, dok su narodi i iskustva ukorijenjeni u mjestima, odnosno konkretnim prostorima u kojima obitavaju. U tom su smislu sva svjetska društva slična, a mjesta različita, barem po načinu njihovog doživljavanja, a manje po njihovom izgledu.
- Za razliku od «mjesta» u kojima se odvijaju procesi

ukorjenjivanja, ugrađenosti odnosa u konkretan prostor - moj dom, moja kuća, moja ulica, moja četvrt... u kojoj se konkretna iskustva «upisuju», a prostori posvajaju («moj-tvoj» prostor – mjesto), u suvremenom se tehnološki organiziranom društvu sve više pojavljuju «nemjesta», odnosno «bezmjesta» koja za razliku od «mjesta» koja imaju upotrebnu vrijednost, imaju samo instrumentalnu vrijednost. Primjeri «nemjesta» su restorani brze prehrane, benzinske stanice, shopping centri itsl. Osim do sada spomenutih i objašnjenih procesa, u nastavku ćemo pokloniti više pažnje aspektima karaktera suvremenih komunikacija i njihovom utjecaju na transformaciju prostora i mjesta.

Karakter suvremenih komunikacije, prostor i mjesta

Suvremene bežične komunikacije mogu biti *odgođene* u vremenu komuniciranja (primjerice - isključen mobilni telefon, nepregledana elektronska pošta, primjena telefonske tajnice, neodgovaranje na SMS poruke itsl.) ili *nikada iskorištene* - neodgovorena pošta, nepročitane i neodgovorene poruke elektroničkih medija nenaslušane i obrisane poruke na telefonskoj sekretarici. U tom je smislu bitna odlika suvremene komunikacije bežičnog tipa *izostanak potrebe* trenutnog odgovaranja (stacionarni telefon zahtijeva trenutačno javljanje, direktno je vezan uz određeno mjesto - kuća, stan, adresa) te se javljanje na poziv povezuje automatski s činjenicom da se »netko« nalazi na određenoj adresi jer je upravo podignuo telefonsku slušalicu u ruku na toj i toj adresi ... Dakle, sama činjenica izostanka odgovaranja, osigurava korisniku odgovarajuće usluge i mnogostruke kombinacije različitih varijacija «opravdanja» i objašnjenja neodgovaranja na poruke. S obzirom na višestruko povećanu mobilnost stanovništva u urbanim sredinama, pojam prostora, lokalizacije i vremena dobiva novo značenje. Nitko više nije a i ne mora biti «negdje» ako ga se fizički tamo ne vidi! Na taj se način vraćamo onim starijim vremenskim konceptima kada su se vrijeme i prostor preklapali pa je pojedinac bio «negdje» ako ga se u određeno vrijeme moglo «tu» i vidjeti. Dakle, u suvremenom društvu koje je sve manje prostorno određeno (neki pojedinac je «tu» samo kao se tamo i vidi, registrira, kada se nedvojbeno ustvrdi njegovo postojanje) položaj pojedinca nije više isključivo prostorno «dokazljiv». Pojedinac virtualno može biti i «tu» i «negdje», budući je nemoguće ustvrditi točnu lokaciju njegovog trenutačnog bivanja, javljanja, kontaktiranja.

Vrijeme, prostor, mjesta, nemjesta i moderne komunikacije

S obzirom na suvremene konceptualizacije društva i na utjecaj suvremene tehnologije na promjene odnosa u društvu, neosporna je činjenica da je u suvremenom društvu došlo do značajne promjene u osnovnim konceptima koji određuju svakodnevicu nekog društva. Danas se razvijaju procesi kompresije (sabijanja) vremena i prostora ili rečeno u drugim pojmovima «ukidanja» (anihilacije) prostora i vremena s obzirom na situaciju «trenutačnosti» (*instantness*). Predmeti komunikacije su postali prostorno udaljeni, no vremenski mnogo bliži, odnosno «trenutačni». Slično je i s prostorom – prostor je «ukinut» postao je isti prostor u kome obitavam, iako sam možda kilometrima, odnosno satima udaljen o pretpostavljenog prostora uz kojem se komunikacijski možda nalazim. U tom kontekstu, postavlja se pitanje razlikovanja pojmova *mjesta* i *nemjesta*. Obratimo prvo pažnju na osnovne odlike «mjesta». Ona su obično javna mjesta, javni prostori, slobodne, više ili manje organizirane, otvorenije ili zatvorenice površine koje služe svim građanima nekog grada, a u kojima odgovarajući artefakti i postavi pomažu ispunjenje njihove osnovne funkcije. Kao i «moja mjesta», tako i javni prostori posjeduju identitet, specifičnost, karakter, posebnost, odnosno suma su posebnih karakteristika koje se talože, strukturiraju i nagomilavaju decenijima pa i stoljećima. No i pored toga, su nužno posebni i specifični – «svaki za sebe». Njihova socijalna uloga je velika – stanovnici ih koriste, posjetioci ih posjećuju, stvaraju se uspomene, kontekstualne mentalne mape «specifične memorije mjesta», a korisnici se vezuju se uz prostore, identificiraju se s njima «u cjelini» ili posebno s nekim detaljima. Valja istaknuti da niti jedan javni prostor nije identičan nekom drugom, sličnost moguća, ali je svaki uvijek specifičan, drugačiji i poseban. Javni prostori – «mjesta» - su osjetljivi na sve promjene koje se s njima ili u njihovoj okolini događaju, a posjeduju neke temeljne karakteristike kao što su stabilitet, trajnost izgleda, vizura, oprema, lik – stvarni i mentalno zapamćeni i memorizirani, temporalno su utemeljeni (dugi proces proizvodnje). Za razliku od «mjesta», «nemjesta» odlikuje bezličnost, sličnosti nespecifičnost. Nemjesta trebamo samo instrumentalno, odnosno u njima ne boravimo nego ih samo po potrebi posjećujemo, koristimo i odlazimo. Najčešći primjeri nemjesta su benzinske crpke, shopping centri, zračne luke, kolodvori i sl. No, sa sve većim širenjem procesa globalizacije i svih pratećih procesa, broj, varijetet i sveprisutnost nemjesta sve je veća i nametljivija. Stoga se s pravom

može reći da u suvremenom društvu dolazi sve više do uništavanje bogatstva mjesta, povećavanja broja nemjesta. Dakle, povećava se broj konstruiranih i vještačkih ambijenata, prostora koji su prazni i međusobno slični. Takvi su prostori odvojeni od lokalnog konteksta, imaju prepoznatljiv i sličan arhitektonski stil koji je posvuda proširen a sastoji se mahom od manipulacija betona i stakla čime se stimulira osjećaj nedostatka razlike između «vani i unutra». Sve se više povećava broj i ujednačenost proizvodnje prostora koji su bezlični, a raste broj proizvedenih prostora koji svojom virtualnošću predstavljaju potencijal, mogućnost, novokonstruiranu situaciju koje percipiramo kroz mnogobrojnog stvorene prepoznatljive identitete. Suvremena nam tehnologija bežičnog komuniciranja stoga sve više pruža šansu za odvajanjem od prostornog pa i stvarnog iskustva, a povećava osjećaj simulacije, svekolikih mogućnosti i neograničene prisutnosti koja je tehnološki uvjetovana. Prostori bezmjesta ili prostori instrumentalnih potreba duboko se razlikuju od refleksivnih prostora koji nas usmjeravaju na razmišljanje, koji nam daju poticaj i u kojima nalazimo smisao. Nasuprot rečenom, prostori bezmjesta ponajviše utječu na standardizaciju krajolika kroz ponavljajuću i prepoznatljivu mrežu

Zaključak: globalizacija i lokalizacija, tehnologija i suvremeno urbano društvo

Utjecaj suvremene telekomunikacijske tehnologije duboko je promijenio način života u suvremenom urbaniziranom svijetu. Jedna od posljedica je i smanjivanje intimnosti, odnosno sve je manje interakcija licem u lice, a sve je više posredovanih interakcija.

U tom se kontekstu postavlja i pitanje smanjivanja područja javnog prostora, a nasuprot njemu širenje *cyberprostora* i virtualnog realiteta u kojem prevladavaju homogenost, kratkotrajnost, trenutačnost (*instantness*) i kronološka nepovezanost uz, kako smo već naveli, gubitak spontanosti i autentičnosti. U tom smislu u suvremenom «društvu spektakla», prevladuje fascinacija prilikama i dostupnosti, uz povećanje stupnja sličnosti ambijenata, načina provođenja vremena, svijet se stvarno sve više pretvara u «globalno selo», a sve se više pojačava kriza identiteta mjesta kao onih prostora u kojima se zapravo odvija realni život. No, uz razvijanje tehnologije prijenosa impulsa, sve više dolazi i do fenomena zatvaranja u 4. zida, odnosno u stan ili kući i kreiranje vlastitih prostora. Rečeno drugim riječima, sve više ljudi u svoje stambene prostore uvlači svoj onaj dio «svijeta» koji im se sviđa, koji žele više nego neki

drugi, stvarajući tako onaj tip simulacije koji im odgovara. Naravno, navedeni procesi su se razvili kao posljedica proširivanja novih tehnoloških mogućnosti, pri čemu se tehnologiju «kao takvu» ne može okriviti - radi se samo o tome kako je ljudi koriste, instrumentaliziraju i kontroliraju vodeći račun o tome da se ne dogodi obrat da tehnologija, s tendencijom samoumnožavanja, nastavi kontrolirati čovjeka, a ne obratno. Zbog navedenog bi trebalo još sustavnije proučavati utjecaje suvremene telekomunikacijske tehnologije na svakodnevni život stanovnika, oblikovanje njihovih «mjesta» i «nemjesta», te shvaćanja vremena.

Literatura

1. Adam, B., (1990). *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press, U.K.
2. Baert, P. (1992). *Time, Self, and Social Being: Temporality Within a Sociological Context*. Aldershot: Avebury Ashgate Publishing Limited.
3. Bergemann, W., (1992). *The Problem of Time in Sociology: An Overview of the Literature on the State of Theory and Research on the "Sociology of Time" 1900-1982*, *Time and Society*, 1 (1):81-135.
4. Castells, M. (1971). *The Urban Question: The Marxist Approach*. London: E. Arnold.
5. Castells, M., (1989). *The Informational City*. Oxford: B. Blackwell
6. Čaldarović, O. (1985a). *Urbana sociologija: Socijalna teorija i urbano pitanje*. Zagreb: Globus.
7. Čaldarović, O. (1987). *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Čaldarović, O. (1989b). *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
9. Giddens, A. (1987). *Time and Social Organization*. U: Giddens, A. (1987). *Social Theory and Modern Sociology*. Stanford: Stanford University Press, pp. 140-165.
10. Gregory, D., Urry, J., eds. (1985). *Social Relations and Spatial Structures*. New York: St Martin's Press.
11. Gurvitch, G. (1964). *The Spectrum of Social Time*. Amsterdam: Dordrecht.
12. Hannerz, U. (1980). *Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
13. Kleniewski, Nancy, ed. (2005) *Cities and Society*, Blackwell Publishing Ltd.
14. Lynch, K. (1972). *What Time is the Place?*. Cambridge: The MIT Press.
15. Mumford, L. (1968). *Grad u historiji*. Zagreb: Naprijed.
16. Saunders, P. (1981). *Social Theory and the Urban Question*. New York: Holmes and Meier Publishers.
17. Simmel, G. (1969). «The Metropolis and Mental Life». U: Sennet, R., ed., pp. 47-61.
18. Supek, R. (1987). *Grad po mjeri čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
19. Weber, M. (1958). *The City*. New York: The Free Press.
20. Zerubavel, E. (1993). *Privatno i javno vrijeme*. U: *Sociologija svakidašnjice* (ur. A. Štulhofer). Treći Program hrvatskog radija br. 42, str. 14-34.
21. Zukin, Sh. (1980). *A Decade of New Urban Sociology*. *Theory and Society* IX (4):575-601.
22. Zukin, Sh. (1982). *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
23. Zukin, Sh. (1987). «Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core». *Annual Review of Sociology*. 13:129-147.
24. Zukin, Sh. (1988). *The Postmodern Debate over Urban Form*. *Theory, Culture and Society* 5(2-3):431-447.